

Bíró Zoltán

ÖTVENHAT EMLÉKE A RENDSZERVÁLTÁSBAN

Ha jól értem a konferencia célját, arra keressük a választ, hogy az ötvenhatos forradalom és szabadságharc miként hatott, mennyiben volt jelen az emlékezetben 1989-ben, vagyis a rendszerváltás során.

Talán érdemes bevezetésül megjegyezni, hogy a nagy történelmi események sohasem tűnnek el egészen az emlékezetből, legfeljebb a tudat alatt, a lélek mélyén rejtőznek addig, míg újabb nagy jelentőségű történelmi pillanat felszínre nem hozza azokat. Jelen esetben mindössze három évtized áll a két esemény között. Ez azt jelenti, hogy a nyolcvanas években élők tekintélyes részének közvetlen személyes emlékei vannak ötvenhatról. Bár az ifjabb korosztályok sajnálatosan keveset tudtak az egykori eseményekről, mert az oktatás során lényegében tabu téma volt, vagy röviden mint ellenforradalmat emlegették a történelemórákon, a rendszerváltás főszereplője nem ez az ifjú nemzedék volt.

Továbbá azt is érdemes megjegyezni csupán a tisztázás szándékával, hogy ötvenhat nem csak nyolcvankilencben vált újra élővé a rendszerváltók emlékezetében, hanem cselekvésre késztető erővel jelentkezett, különösen a nyolcvanas évek második felében, még nyolcvankilenc előtt évekkel.

Én magam természetesen nem vagyok jogosult a rendszerváltásban valamiképpen részt vevők teljessége nevében szólni erről, de az 1987 őszen induló Magyar Demokrata Fórum nevében szólhatok. Mindenek előtt arról, hogy az MDF esetében ötvenhat emlékezetét kétféleképpen is számon tarthatjuk a rendszerváltás kezdeményezésében. Úgyis, mint szubjektív, érzelmi indíttatást, de úgy is, mint eszmei alapozást.

Az előbbit illetően meg kell említeni azt a tényt, hogy az MDF szervezői és irányítói közül négyen, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula és Für Lajos nemcsak átérték az ötvenhatos októberi eseményeket, a forradalmat, hanem annak így vagy úgy, de mindenképpen cselekvő résztvevői voltak. Egykori személyes élményeiknek nyilvánvalóan fontos szerep jutott a nyolcvanas években alakuló közéleti cselekedeteikben, állásfoglalásaikban is. A hét fős, 1987-es kezdeményező körből hárman voltunk náluk évtizednyi idővel fiatalabbak (Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor és én), de a magam nevében is mondhatom – aki ötvenhatban 15 éves voltam –, hogy emlékeimből, érzelmeimből soha egy percre sem törlődött például október 23-a estéje a Kilián laktanyánál, sem a vér, sem a halottak látványa a pesti utcákon, vagy a tankok dübörgése és szénné égett szovjet kiskatonák holtteste a körúton.

Aki átélte, annak azonban csakugyan kitörölhetetlen emléke marad mindvégig elsősorban október 23. estjének emelkedettsége, a szabadság élménye, majd pedig november 4. reggelének lesújtó fájdalma, amikor a Vörös Hadsereg tankjai hatalmas tömegben előzönlötték a fővárost, és hogy visszanyerhetetlennek éreztük a szabadságot a leverettetésnek, a reménytelenségnek azokban az óráiban. Ezek a tapasztalatok, emlékek is közrejátszottak abban, hogy az MDF az első pillanattól kezdve tartózkodott attól, hogy meggondolatlan, következményeiben kiszámíthatatlan lépéseket tegyen, vagy ilyen tettekre buzdítson bárkit is. Azt mondtuk: a magyarságnak nincs több elvesztegetni való vére. Ötvenhat tehát élő emlékezet volt akkor, mozgósító, de óvatosságra készítő erővel, nemcsak korábban, de még 1989-ben is.

Ám a személyes élményeknél és érintettségnél fontosabb ötvenhat szellemének és tanulságainak a hatása a rendszerváltásra, elsősorban éppen a lakiteleki kezdeményezésben, illetve az MDF első szándékában.

Két nagy, mindent átfogó ügy indította és éllette célszerűen ötvenhatban a forradalmat. Az egyik a nemzeti létezés, a másik a magyar igényeknek és hagyományoknak megfelelő társadalmi berendezkedés. Ugyanezek az ügyek mozdították el a holtpontról a közéletet a nyolcvanas években, ezek adták az alapot és a bátorságot a lakiteleki találkozó megszervezéséhez. Vagyis a nemzeti függetlenség és önrendelkezés, és ennek keretében egy demokratikus társadalmi-politikai rendszer létrehozása. Ötvenhatnak is, nyolcvanhét-nyolcvankilencnek is ennek megfelelően formálódtak az eszmei alapjai, tervei és követelései. Ezek fényében nem „szocializmus vagy kapitalizmus” volt a kérdés. Nem az agyonpropagált izmusok, hanem általános emberi és magyar nemzeti értékek és érdekek érvényesítése, annak módja és ütemterve. Így aztán nem mi kiáltoztunk kapitalizmusért, csupán azért, mert nem kértünk a tankokkal hozott és a nyolcvanas évekre végképp ellehetetlenült szocializmusból.

Az MDF vezetői azokon a „harmadikutas” igényeken nevelkedtek, amelyek a huszadik század élvonalbeli szellemi életének, íróinak, gondolkodóinak többségét jellemezte, Adytól, Szabó Dezsőn, Németh Lászlón át Bibó Istvánig és Gombos Gyuláig. A lakiteleki találkozók forrásvidéke 1956 októbere volt és 1943 nyara, a népi mozgalom szárszói tanácskozása. Az alapeszme tehát a nemzeti önrendelkezés volt és a társadalmi berendezkedést tekintve az igazságos elosztás igénye, a demokratikus intézményrendszer kiépítésével összhangban. Eredeti szándékai és programja szerint sem ötvenhat, sem a nyolcvanas évek nemzeti elkötelezettségű mozgalma nem tekinthető ezek alapján sem baloldalinak, sem jobboldalinak, bár hol ezzel, hol azzal próbálták mindenféle ellenlábasai bélyeggel felcímkézni. Nem tartottuk szétválaszthatónak a magyarság, vagyis a nemzet sorskérdéseinek a képviselőjét a nép, a társadalom érdekeinek képviselőjétől.

Idealisták voltunk-e mindazzal, amit számunkra a „harmadik út” vagy a „saját út” igényének a megfogalmazása jelentett? Azok voltunk, természetesen. Már-már a naivitásig. Amint azok voltak az ötvenhatosok is, és forradalmáraink és szabadságharcosaink történelmünkben.

Mint utóbb számunkra is kiderült: illúzió volt hinni abban, hogy a nemzet lehet független az adott világpolitikai térben, az állam lehet szuverén és a demokrácia, a nyugati jogintézmények támasztéka megoldást nyújt majd a magyarság legégetőbb bajaira itthon és a Kárpát-medencében mindenütt, ahol a trianoni döntésekkel elszakított magyarság él. Gondoltuk, viszonylag hamar kiheverjük majd az elmúlt csaknem fél évszázadot, a pártállami diktatúrát, a tudat torzulásait, a lelkek fásultságát. Történelmi realitásaink ismeretében is idealisták voltunk tehát és sok tekintetben naivak.

Nem számoltunk eléggé a pénzuralom, a nemzetek feletti nagytőke kíméletlenségével és hatásaival a társadalom életére. Nem számoltunk eléggé a demokrácia korlátaival, sem azzal, hogy a vágyott nyugat politikusai éppen Európa felszámolására készülnek egy új totális világuralmi rendszer kiépítésével.

Sok mindennel nem számoltunk, sok mindennel nem is számolhattunk. A történelmi pillanat adta lehetőséget kellett időben kihasználni, és kiszabadulni a szocializmusnak nevezett diktatúra béklyóiból. Azaz elérni azt lehetőleg békés eszközökkel, ami ötvenhatban súlyos véráldozat árán sem sikerült. Ehhez azonban kellett a hit, a meggyőződés, a bizalom a jövőben, vagyis kellett idealizmus, mert kétséges, hogy előrelátó realpolitikával mire mentünk volna.

Ugyanakkor realpolitikai megfontolás volt abban, hogy nem az utcán akartuk végbevinni a rendszerváltást. Az elhíresült mondat, miszerint *”Tetszetek volna forradalmat csinálni”* már csak azért is komolytalan és cinikus, mert minden gondolkodó ember tudhatta, hogy a magyar társadalom más helyzetben van, mint volt ötvenhatban. A magyar nép döntő többsége nem akart barikádokat az utcákon, nem akart vért látni vagy vért ontani, mert nem volt rá oka. Ha mi azt erőltettük volna, nem követett volna minket senki. Arról nem is szólva, hogy a rendszerváltással ránk szakadt újabb, másfajta nyomorúságok sem lettek volna kíméletesebbek azon az áron.

Eszméken és célokban alapvető azonosság mutatkozik ötvenhat és nyolcvankilenc között, a történelmi helyzetben és a magyar társadalom állapotában, lelkületében azonban alapvető különbségek is vannak. Ötvenhat önfeláldozó forradalmát a mélyeséges és tömeges nyomorúság és megalázottság tűrhetetlen volta robbantotta ki. A nyolcvanas években a viszonylag konszolidált körülmények a diktatúra keretei között sem hívtak elő olyan nagy indulatokat, amelyek robbanásszerű változtatásokat követeltek volna. A Rákosi-Gerő féle terror hatalmi gépezete nem akart, nem is számított a kommunista hatalom megrendülésére. A nyolcvanas években

ezzel szemben a változás-változtatás kényszere lassabban és fokozatosabban jelentkezett, így az évtized végére már nemcsak a társadalom, de a hatalom maga is változtatásra készült. A hatalommal szemben állók egyre erősebben szerveződő hantadói – ha eleinte kimondatlanul is – a rendszer megváltoztatására törekedtek, míg a hatalomban lévők fokozatosan tudomásul véve az elkerülhetetlent, legalább hatalmi pozícióik részleges átmentésére játszottak. Mint tudjuk, ez jórészt sikerrel járt. Sikerrel járhatott elsősorban azért, mert míg ötvenhatban a Szovjetunió még világhatalmi tényező volt, és a lázadást képes volt katonai erővel leverni anélkül, hogy a nyugati hatalmak beavatkoztak volna, addig a nyolcvanas évekre a szovjetek minden tartaléka kimerült, és a gorbacsovi politika maga is a változások irányába mutatott. A vazallusok pedig vonakodva vagy sem, de követték a példát. A nyugati hatalmaknak most módjukban állt kihasználni a helyzetet, immár kockázat nélkül. Létre jött hát az alkufolyamat nemzetközi szinten az amerikaiak és a szovjetek között, így létrejött országokon belül is – jórészt közvetlen amerikai beavatkozással – az állampártok és az egymás után alakuló mozgalmak, civil szervezetek és pártok között, döntően a nyugati hatalmak, illetőleg a multinacionális nagytőke érdekeinek megfelelően.

A rendszerváltás ebben a folyamatban úgy-ahogy végbement ugyan, de közben mind ötvenhat, mind nyolcvanhét eredeti szándékától, szellemétől és eszméitől eltérő irányt vett, eltérő következményekkel.

Ötvenhatban véres, brutális erőszak vetett véget a szabadságharcnak, idegen erők révén. A nyolcvanas évek rendszerváltó folyamatát vértelen és alattomos módszerek és eszközök terelték más irányba, ugyancsak idegen beavatkozással, most nem katonák, hanem bankárok, spekulánsok és kollaboráns politikusok által. Annak idején a szabadságharc leveretése után minden emberi normát félresöpörő, kíméletlen megtorlás következett, a rendszerváltás nyomán létrejött kormányok idején senkitől semmit sem kértek számon, még azokat sem állították bíróság elé, akik az ötvenhat utáni megtorlások, kivégzések, sortüzek stb. irányítói és végrehajtói voltak. A békés átmenet így békét szült, de annyi csalódással, keserűséggel és békétlenséggel a mélyén, hogy közel harminc év után kell nagy erőfeszítésekkel helyrehozni azt, ami itt tönkrement, amit rendszerváltás címén tönkretettek vagy felprédáltak. És most, ezek után kezdetünk előlről másfajta, új szabadságharcot, más eszközökkel, más feltételek közepette a megváltozott világban.

A rendszerváltással nemcsak a gazdaság, a politikai rendszer és a jogrend gyökeres átalakítása, újjászervezése adta fel a leckét az új berendezkedés irányítójának. Minden nehézség ellenére ez volt a könnyebb feladat. Nehezebb volt a köztudat kiszabadítása a Kádár-rendszer gondolatbéklyói, tabui alól. A legfőbb tabu éppen az ötvenhatról való gondolkodás volt, elsősorban a közbeszéd bénításával. Nincsenek ugyan statisztikai adatok erről, de bizvást kijelenthető, hogy a magyar

társadalom nagy többségének eszébe sem jutott ellenforradalomként emlegetni azt, ami ötvenhat októberében történt. Ezzel szemben a hatalom fogcsikorgatva erőlködött évtizedeken át azon, hogy szó se essék forradalomról, szabadságharcról. Érthető ez, amennyiben a rendszer legitimitása és Kádár személyének erkölcsi és politikai minősítése volt a tét. Szánalmas és erkölcsi okokból is megnyomorító volt a hatalom részéről ez az erőfeszítés. Jellemző, hogy bő harminc éven át tűzzel-vasal fenn is tartották ezt az állapotot, amely a nemzet, a társadalom egészét tekintve egyfajta tudathasadásos betegséghez hasonlítható leginkább.

Kimondani nyíltan azt, amit a magyar emberek többsége gondolt, csak 1988-ban merészelték azok, akik a lehetséges következményeket is vállalták ezért. A Magyar Demokrata Fórum általam fogalmazott Alapítólevele jelentett áttörést annyiban, hogy hivatalos nyilvánosságot ugyan nem kapott, de már írásban terjedt egy nyíltan szerveződő mozgalom által az a megfogalmazás, amely a közérzületnek megfelelő lehetett. Az Alapítólevél forradalomként és nemzeti felkelésként említi Ötvenhatot, és ezt a meghatározást fogadta el a második Lakiteleki Találkozó gyűlekezeté nyolcvannyolc szeptember 3-án. Ehhez képest egy év múlva egy Pozsgay Imrével folytatott – és Püski által kiadott füzetben megjelent (Októberi kérdések, 1988. Eötvös Kiadó, Püski Kiadó) – kérdéseim során a forradalomról és Nagy Imre szerepének újraértékeléséről is igyekeztem faggatni akkor, amikor már Pozsgaynak nemcsak pártbeli tisztségeivel kellett számolni, de komolyan felmerült miniszterelnöknek jelölése is. Pozsgay óvatosan válaszolt ekkor a kérdésekre, tekintettel akkori és reménybeli pozícióira. Tisztségviselőként még ekkor sem nevezhette néven a forradalmat. A hatalom oldaláról áttörés majd csak 1989-ben történt, amikor megint csak Pozsgay a rádióban „népfelkelésnek” nyilvánította a korábban csak ellenforradalomként vagy „sajnálatos eseményekként” emlegetett ötvenhatos forradalmat. Ezt is csak mintegy partizánakcióként tehette egy párt által felkért tudományos testület állásfoglalásával a háta mögött, és Grósz Károly távollétét kihasználva.

Pozsgay Imre bejelentésének természetesen óriási hatása volt. A tabu szertefoszlott. Nem azért, mintha tartalmában lett volna felszabadító erejű a bejelentés, hanem azért, mert végső soron mégis a hatalom egyik megtestesítő személyiségének a szájából hangzott el a legnagyobb nyilvánosság füle hallatára. Magát a „népfelkelés” meghatározást sem érezhette mindenki egészen megfelelőnek vagy pontosnak, hiszen az okkal hangzott úgy többeknek, hogy elsősorban a „forradalom” szó kikerülésére szolgált. A későbbi szóhasználatban a „népfelkelés” nem is rögződött, de mégis gyökeresen más politikai-történeti értékelés jelent meg benne, mint amit a hatalom addig, évtizedeken át vállalt és megkövetelt mindenkitől. Ettől kezdve végképp tarthatatlanná vált a társadalomra is ráerőszakolni próbált pártálláspont.

Bármennyire partizánakciónak minősült is a párt vezérkara szemében a Pozsgay-féle bejelentés, ennek a vezérkarnak is számolnia kellett ekkor már azzal,

hogy a túlélésnek visszarendezéssel, erőszakos megoldások kísérletével nincs már lehetősége, tehát marad kérdésként az alkalmazkodás mikéntje, a hatalom legalább részleges megtartásáért vagy átmentéséért. Ennek pedig előfeltétele volt az ötvenhatos forradalom pártbeli értékelésének az óvatos, hosszadalmas és keserves hezitálással terhelt revíziója.

Igencsak göröngyös volt innen az MSZMP útja Nagy Imre és társai újratemetéséig. Végül Nagy Imre és társai megkapták a nekik járó végtisztességet a társadalomtól, a Kádár-rendszer tagadásának tüntető kinyilvánításaként is. Az MSZMP némely vezetője végül kompromisszumok árán részt is vehetett a temetésen, de már csak megtűrt mellékszereplői minőségben.

Ötvenhat emlékezete ekkor ismét kiemelkedő jelentőséggel vett részt a rendszerváltás folyamatában.